

ՈՒՂԵՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

(ՏԻՆ ԴԵՂ 13)

ԻԳ

Մեկնումն. — Մեր Գեորգ նոր ծառայն. — Նախիջեան հասնելին. — Ստորագրութիւն քաղաքին. — Տարբուշի հայր. — Շրջագայութիւն ի Կարմիր վանս.

Յունիս 20. Արշալուստյն դէմ մեր բռնները տեղաւորեցինք սայլի մը վրայ, մինչ Գեորգ մը պատրաստ կեցած էր զմեզ Նախիջեան տանելու, Գեորգ Կարցական կերպով կը նայէր, թէ արդեօք զինքն ալ հետերնիս առնելու գիտաւորութիւն ունի՞ր թէ չէ։ Ամուսինս որոյնց որ ինչուան ի Նախիջեան ընկերէ մեզ, և հոն որոյնք թէ կրնայ արգեօք մեր բանին դալ, և ըստ այնմ կարգադրուի։ Մեր լուրն աստեղուն՝ խոյնը անհետացաւ մեր աչքէն ուրախութեամբ, վրան գլուխը կակելու և փոքր արդուզարդի մը համար։ Եւ երբ կը Կարցանէի, թէ արդեօք երկար սպասել պիտի տայ մեզ, և ահա երեւցաւ նա, նիկար ջարմիրն ինքնին կը պատմուհանաւ մը ծածկած. գլուխը մակու, կալարի գլխարկ մը՝ որ անուշտ լաւագոյն օրեր տեսած ըլլալու էր, ու ծոծրակը պահպանող սպիտակ թաշկինակ մը, միակ թայլակին մը զոր ունէր, Հետն առած էր զոյգ մը սեաւ կամարածեւ ահագին ակնոցաց ու գունատ և պատառոտուն խաւով մը, և մէջը կաշուոյ ինքուսին կտորներով, և փողէ պայուսակ մը յորում անտարակոյս աղնուագինքն գրուած էին, և կը կազմեն մեր նոր ծառային կարածիքը։ Այլ ու ձախ ձեռք կու տայ իր բարեկամաց. որ խուռն վազած են հրաժեշտի բարեւ տալու։ Պարոն Դանար հոն դիտաւորապէս իրեն խնամոցը և հակողութեան կը յանձնէ մեր բռնները, որոց վրայ կ'ենէ կը նստի, և կ'առավարէ կը սկսի ծմբակել։ Վարդը կը սարսի, և Գեորգ ոտքի վրայ, վսեմ գիրքով մը և փոշիներով միջին վերջին ակնարկ մ'աւելու տայ մեզ, մէկ ձեռքը սրբաւոր վրայ, միւսովը գլխարկը տատանելով։ Քանի մը վայրկեանէ մեք ալ մեր կառքով Նախիջեան տանող ճամբուն վրայ ենք։

Այննա գիւղն անցնելով ալ աչքէ կը Կորսնցընեմք զԵրասխ, և աշակղմնիս կը բարձրանայ պազալտեան սեաւ ու մեծ սրածայր մը, տարօրինակ ձեւով մը, զոր տեղացիք Երաշու կամ Օյն քան կը կոչեն։ Հետագըն նական է լսելը թէ ինչպէս բովանդակ դաւառին մէջ տարածուած է օձերու հոշակը։ Երաշու անցնելէն ետքը, ահաւասիկ Օյն քան դիմացն ենք։

Ոմանք թէ այն տեղուանքն զըտնուող սողնոց յաճախութիւնն է պատճառաւ այդպիսի անուանակոչութեանց, և այլք թէ այդպէս կոչուելուն պատճառը լեռան ստորոտը բղձող աղբերաց համար է, որ օձաւ հարուստն է և անոնց խածուածներէն կը բռնուին։ Ինչ ալ ըլլայ, միջին և տխրատեսակ լեռը պատճառ եղած է ազգելու աւելորդապաշտ ժողովրդեան կարգէ գուրս և տեսակ տեսակ նախապաշարումներ։ Նոյն խակ հիմա՞ զինք տեսած ժամուս, անհանգիստ ու ձախորդ ազգեցութիւն մը ընել կը թուի։ Սեւ սեւ ու հոծ ամպեր խոնած ջին զազաթան վերայ, ու կամաց կամաց ցածնալով կը խռտանան կողից երկայնութեամբ։

Օգը ծանր է. առաւօտեան ժամը իննին շերմապիւր 34 շատիւնան կը ցուցնեն։ Չան ձրալի՞նք կիզի ընդարձակամիակ դաշտերու մէջ կը յառաջենք, յորում կը ներկայանան մեզ գիւղն իզնուս՝ բնակեալ ի Հայոց, և Չեղի պաշտի թաթարաց։ Ամենայն ուրեք ոռոգման համար ջրանցք բացուած, որ կառաց համար ամենադժուարին կը գործեն զանապարհն։

Պեղեցիկ հերիկ ծաղկունք կ'եղերն ճամբան մինչ ի ներամիսքի չայ, ընդ որ կ'անցնինք Այտանքան կոչուած կամրիւս. ուստի կը տեսնուի փառաւոր ուխտիսն Նախիջեանու։

Անուհետև ուղին կը սկսի չտուլիլ, ու յաջմէ
է յաշնկէ կը տեսնուին լաւ կերպով մէա-
կուած ընդարձակ դաշտորէք:

Դախիթեան մտնելու տանն ամէն բանէ
յառաջ կը ներկայանան կառակերտ մեծամեծ
անարարք. փոշեց աչա կտրեցողուն կը յա-
ջորդեն երեքտասաներորդ դարու մոնգոլա-
կան գեղեցիկ անարարք, փառանգեղք և մե-
ծափայլուչք, և ապա բուն քաղաքն, որ
ըստ հայ աւանդական գրուցաց՝ յետ Դրեն-
դեղին զՆոյ նահապետն ընդունող առաջին
երկիրն է:

Փանի մը վայրկենէն՝ Նալ-Նիկ տան առ-
ջու կառքէն վար կ'իջնենք, որ թղթատարու-
թեան կայանը երկձի կառք մը զրկելու աղ-
նուութիւնն ունեցեր էր: Իշխան և իշխա-
նուհի թուամանով սիրալիք ընդունելութիւն
ընելով ուղեցին նախանայի բռնի գմեղ. և
հոն հանգը ունեցանք Գորայլի բժշկին հետ
ծանօթանալու, որ մարդասիրութեամբ մեր
արամադրութեան ներքև դրաւ իր մեծ և հան-
գիստ տան երկու սենեակներն:

Թէպէտ ընդարձակ քաղաք մ'է Դախի-
թեան, բայց թղթատարութեան կայարանէն
զատ՝ ճանապարհորդաց համար ուրիշ բնա-
կութեան տեղ չունի: Մեծ հիւրանոցի և
պանդոկի մը չինութեան ձեռք դարերը են,
բայց զեռ չէ աւարտած. պատուհանաց ա-
պակիներն և տէրը կը պակսի...

Առաջին անգամ Արարատ լեռն ողլունե-
լու միխթարութիւնն ունիմ, որոյ ի թիկնաց
արեգակն կը խոնարհի ի մայր փառապանծ
չեառն հարիւր վերստ անդին է, տիրելով
բովանդակ դաշտին վերայ, և իր յախտե-
նական ձիւները հրաշալի կերպով կը զա-
տուին՝ միմանով ոսկեղէն ճառագայի հետ՝
զոր կը փայլեցնէ հոն օրուան աստղն ի
մուտս իւր:

Քաղաքը դառնալու ժամանակ թաթարք
հրապիրեցին գմեղ այցելութիւն մը ընել վա-
ճառանոցի մէջ շինուած մզկիթին, որ մաս-
նաւոր կաթուարութիւն մը չունի. ու խղճմածե-
սանդղով մը վեր կ'ենենք դէպ ի դարտապին՝
կը մտնենք երկու անական հանգաւարանաց
մէջ, կառուցեալ ի յիշատակ կրկին երկտասար
դաց՝ որոյ մարմինը թաղուած են ի Կերեխա:

21 Յունիս. Դախիթեան քաղաք հեռի է
յերեւանայ 150 հազարամտոյ դէպ ի հա-
րաւ արեւմտեան և ութ վերստ յերասխայ,
934 մետր բարձրութեան վրայ կառուցեալ՝
կ'օտոգի Դախիթեան - շայն յառաջագայած
լրանցող մը, որ կը տարածուի մինչ ի գառ
ի վայր Գարայուկի, որ Գարապաղի լեռնաց
վերին նեղուկներէն մին է:

Դախիթեանի երկիրը հին Հայոց Վասպու-

րական կոչուած դաւառին մասն էր: Անու-
նը, ինչպէս յայտնի է, առաջին բնակութիւն
կը նշանակէ, և Հայոց ամենահին քա-
ղաքաց մէկն ըլլալն անտարակուսելի է: Իր
սկզբնաւորութիւնը ժամանակի մթոյն մէջ կը
կորսուի: Եւր նահապետի ընծայումն է առ-
կայն, որոյ մեծարեալ գերեզմանավայրը զեռ
եա կը ցուցնեն ի քաղաքին: Զորորդ դա-
րու մէջ կործանուելով ի Պարսից, ի տաս-
ներորդին կրկին բարձրացաւ, և այն ժամանա-
կէնսկսած է մեծ կարևորութիւն առնուլ: Ճին-
կիդ խան աւարեց յերեքտասաներորդ դարու,
և յայնմ հետէ փոփոխակի անցաւ մերթ ի
ձեռս Պարսից և մերթ Հայոց և թուրքաց,
մինչ ի 1828, յորում թուրքմանկայի գաշնա-
դրութեամբ՝ ի Պարսից անցաւ ի ձեռս Ռու-
սաց:

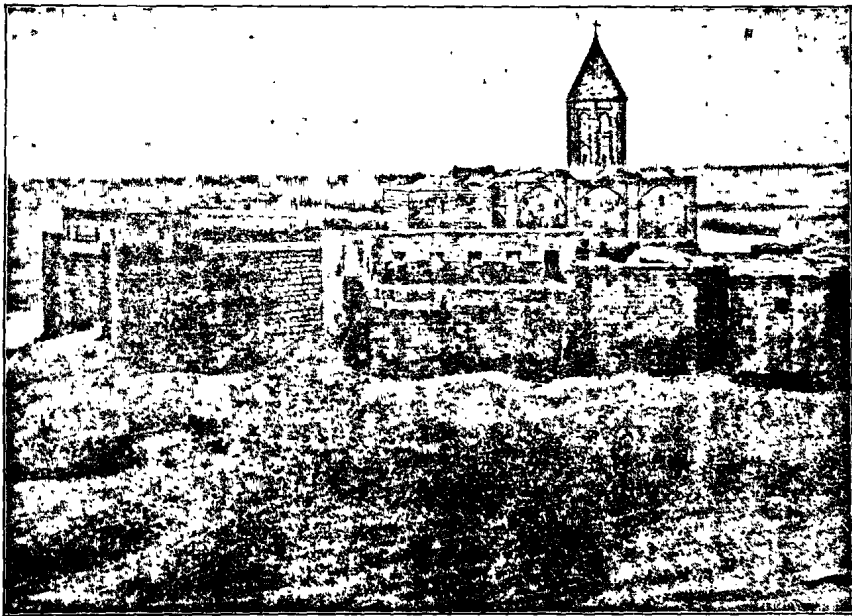
Բնակիչքն ութ հազար են թուով, և երեք
երկրքն են թաթարք: Բնակութիւնը հանդա-
լից ըլլալէն շատ հեռի է, մանաւանդ թէ
քաղաքատիկ անպատեհութեամբք: Տունե-
րու շինութեան համար գործածուած կան
ու կիսակ աղիւք՝ հնչտեալ իրարմէ կը զա-
տուին՝ ու կէտօրուան երկուքէն մինչև ի
մուտս արեւու հանապաօրեալ փաճ հող-
մովը՝ այնպիսի քարակ փոշիով մը կը յեղը-
նեն օղը, որ գրեթէ չունչ աճառչն անգամ
անկարելի է: Ասոր վրայաւելցուր լոյս պա-
կատութիւն յամարան, օղոյ տարօրինակ չեռ-
մութիւն և բարեխառնութեան անակնկալ
փոփոխութիւնները. որով ժամնատեղի բոյն
մ'է քաղաքը: Գրեթէ աներեւոյթ ամենամանր
մեղք մեծ նեղութիւն են բնակչաց, որ յայ-
լուստ բռնադատուած են պայտպանել ինք-
զինքնին կարճաց անհաւատալի բազմութենէն:

Դամը Ռոթին երկձի կառք մ'եկաւ տանել
գմեղ ի Կարմիր վանս, որ քանի մը վերստ
անդին է, յափուս Երասխայ: Կը կտրենք
կ'սնցնինք ընդարձակ այգեաց և պարտէզ-
ներու միջէն, որովք Դախիթեան չուրդ պա-
տեալ է, և ուր ոչ միայն առատութիւն է
ընտիր խաղողոյ, այլ ամենազգի պտղատու
ծառոց: Խաղողոյ համար կ'ըսեն, թէ իրարմէ
տարբեր ցեղ ունեցող քառասուն տեսակ կը
համրուի ի գաւառին. հողն ալ ամենայարմար
է երկրագործութեան. չուրը միայն կը պակսի:

Քաղաքէն հինգ վերստ հեռու Տամբուլ
գիւղն է, կիսով ի թաթարաց և ի Հայոց
բնակչաց, լի մտաղայ կաղամախեաց տնկա-
րաններով: Տեղւոյն հայ բնակիչք Արդաա-
տականի Սլամաստ քաղաքէն եկած քաղթա-
կանք են. և այնպիսի առանձնապայտութիւն
ներ կ'երեցնեն վրանին, որովք Տամբու-
լեցին իրեն նմանը չունեցող ժողովրդեան մը
կերպարանք կ'առնու: Իր կենաց մէկ մասը

կանցընէ իբրու Թափառիկ և պարսպորդ
նշմարիտ մուրացիկ մը, մարմանին աչքին
իբրու տէրվիլ մը ձեւանալով, ու խտտակօն
նգնաւոր մը քրիստոնէին առջև: Չի յոգնիր
չի դադարիր, ու ինչուան Ասորիք, Հնգկաւ,
տան, Աթղանիստան և Սիպերիա ասպարէզք
են իր շահատակութեանց... Փանի մը տարի
այսպիսի կեանք անցընելէն ետք, կրոր գու-
մար մը կը հաւաքէ և հայրենիք կը դառ-
նայ, ուր մուրացիկ կենաց կը յաճորդէ կատա-
րեալ սիրարացի էութիւն մը: Փալած եր-

կիրենդէն հետը բերած է ամէն կարեւորը
բարեկեցութեան. արծաթի անօթներ ունի
սեղանոյն վրայ, և կնոյ ու դստերաց համար
դիպակեայ ձոխ հանդերձներ և ակունք: Ե-
թէ մէկը իր կենաց այսպիսի փոփոխութեան
ինչէն բլլալը ուզէ իրմէ իմանալ, կը պատմէ
թէ աղքատ վաճառական մ'է, որ ստակ ըս-
տըկի վրայ դնելով ինչայութեամբ բոլոր կե-
նացը ընթացքին մէջ, հագիւ կրցեր է պղտի
բաղդ մը շինել ծերութեան օրերը հանգիստ
անցընելու համար: Այս վերջին տարիներս

Կարմիր վանք.

Ռուսաց տէրութիւնն ամէն միջոցի ձեռք դար-
կած է որպէս զի տամբուլեցին այս անարգ և
արհամարհ կեանքէն ետ կենալով, աւելի պա-
տուաւոր կերպով ապրելու միջոցներ փնտռէ:

Յիշեալ գեղէն անդին դաշտորդէ միւս ան-
գամ չոր ու ցամաք կերպարանք կ'առնուն.
ասդիս անդին փոյին հողէն վեր բարձրանա-
լով՝ մեծամեծ յորձանք կը ձևացընեն օդոյն
մէջ՝ ու զմեզ պատելով աչքերնիս կուրացընե-
լու չափ կը նեղեն ու անհանգիստ կ'ընեն: Ա-
մենալաւթար ու կառաց համար անգնալի

ճամբայ մ'է ի Կարմիր վանս տանողը, որ
Էջրակայ բարձրատափի մը վրայ կառուցուած
է, և ուր գետը յարակից շրջանով կը դառնայ:
Ոստիկանութեան պաշտօնեայ մը՝ Դաւու-
նիին առտուընէ դրկուած էր մեր սյցելու-
թիւնը ծանուցանելու, վանքին գուռը կը
ոպատէ մեզ, վարդապետին ու զիւղին տար-
չիւնքն հետս: Չիրար ուղիունելէն ետք՝ կ'ա-
ռաջնորդեն մեզ ի վանս, ուր ընտրեալգոյն
խցիկներէն մէկը մեր տրամադրութեան ներ-
քն դրուած է:

Նյութաճանչնալիքն ենք վարդապետին հետ, որ թէպէտ շատ գիտութիւն չունի, բայց կարգէ գուր բարեյոժար կամք զմեզ գոհ ընելու. ուր մենք ստիպուած ենք՝ կլիմային անհանգուրժեի շերտութենէն՝ կէս օրուրնէ մինչ ժամը երկու հանգչիլ, որ անտնօրինեիք պէտք մ'է այն կողմերը:

Կարմիր վանք նշանաւոր է օձերուն ու կարճացը համար. ուստի և թախանձանօք բռնադատեցին զմեզ կօշիկ հանգչիլ ոտուրնիս անոնց խածուածքէն զերծ ֆալաւ համար: Թէ՛ վարդապետը և թէ՛ հօն գտնուող Հայք հաւատարմացուցին, թէ երկայնութեամբ ու հաստութեամբ մեծամեծ օձեր կը վիտանայ տեղուանք. այնպէս որ ամուսինս հաւատարմով գուրցուած խոփերուն և փափագելով ճոխացընել ձեռքն ունեցած հաւաքմունքը՝ տալը աւուրի վարձ խոտացաւ, ոչ աւելի և ոչ պակաս, անոնցմէ նմոյշ մը իրեն բերողին: Այնքն հապուրուած՝ վազեցին թաւն սողունը գտնելու համար:

Գրեթէ վաթսուն մեար բարձր է վանքը Երասխայ երեսէն. ու աեղ աեղ աշտարակազարդ որմունքը՝ մեծավայելուէ կերպարանք

մը տուած են շէնքին: Խցիկները՝ միանձանց բնակութեան տեղուանք, լաւ վիճակի մէջ կը գտնուին տակաւին. նայնպէս և եկեղեցին՝ որ մանր աղիւններով կառուցուած է. ուր նշաւաւոր են քանի մը գեղեցիկ քանդակք, ի մէջ այլոց՝ Յիսուսի մկրտութիւնն ներկայացընող խորաքանդակ մը:

Երասխայ ափունքէն երթալով, որ մերթ քաքարուտ ու մերթ աւազուտ են այս տեղերս, և ուր հազարաւոր է մեծ մողիզաց թիւը, կը հասնինք անձաւ մը, ուստի բըզ՝ խած լրոյն կոմս-դքի-ր անունը կու տան Հայք. անտարակոյս Երասխայ աղի լրոյն հաւմամտութեամբ:

Իսկ օձից հետքն ալ չկայ, ուստի ի հարկէ չենք հատուցաներ անոնցմէ միայն վարձք խոտացուած ծանր գլխազինը, և ինչպէս կը տեսնուի՝ հարուակողմանց չափազանցութիւնն միայն մեր գեղեցիկ երկրին (Գաղղիոյ) յաւուսկ չէ: Թէ՛ Երասխայ թփիչին ըստ մեզ, թէ զաւառին մէջ Խմուշու կոչուած իժից տեսակ մը կայ՝ որոց խաճուածքը շանթաւար մահառիթ է:

(Շարայայրեի).

Գ. Ա. Յ. Լ. Ե. Բ.

Միմակ երբեմն, մերթ ընկերօք խմբովիմ, Քաղցած գայլը մամ գայ ի ծոր եւ ի դաշտ. Երկինք երկիր հայիմ մորա միշտ անհաշտ, Հատկանք մը է դէժ՝ զմալ ցրտիմ եւ ճովիմ:

Խեղճ շինականն գալով հետուից անապար, Մպիտակ հովտում գալիքն տեսնէ երբ ցրտած՝ Իբրեւ տառերն մահառում վրճույմ իւր կենաց, Խաչակրնքէ՝ ծնուք մառնելով գ'իւր տապար:

Այլ երբեմն էլ տապար, կապար կամ դամակ՝ Անկարող եմ չալիլը ցրտուել այն վոմակ, Որ պատէ խիտ ծիւղն ու մարդ եւ ապակ, Հալեցնելով արեամբ ըզձիւնն ամզումակ:

Ճըրտասարսուտ գայլից շոկատ եւ ամզեղ՝ Յամայութեամ թագաւորիմ անապաւ. Մարտափմ ու մամ եւ քաղցն ունիմ անդ կամաւ. Դաշտը ապաւտամ երրորդութեամ այս տղեղ:

Բայց գեղեցիկն՝ անքան է եւ անթորհուպ, Նա բընազմամբ պարի իբրեւ անասում. Ձի զգար երկիւղն մեր սարսափ ու վայնասում, Յամանայիլ իմնուէ քաղցիմ իւր յագուր:

Այլ քաղքի մէջ միթէ քիչ կամ վայրենի Անգութ գազանը՝ որք մարդու կրնն կերպարամ. Երբ դեռ ծագ եմ՝ յանախուսն կըրթարամ, Ունենալով դաստիարակ՝ տուռ հայրենի:

Բայց այդ բոլորն արմատախիլ չեն ամեր. Դոցս իսպիթի ճիրամն, ակում ու որկոր. Նրմամն իրենց կը յօշոտեն մինչ յոսկոր. Դարձելով կնդո սկրոլ Ժաղրի դարմաներ,

Ո'հ դոցամից պարտիքն փախչիլ շատ հետու. Գայլն յայտնուի մի միայն ծըմել ժամանակ. Այլ քաղքիմն չունիմ սրոշ եղանակ, Ամաւ եւ մեծե գիշատիլ եմ սրտերու:

Օ'հ գիւղացիդ, մամբէդ դու մի յետ միմար. Քըլ՝ ծիւղը, Համ մ'էլ վառէ լուսաւոր, Դաւաքն լոյսիմ մօտեմալու չեմ սովոր. Գոնէ մոցս վանելու կայ մի հիմար:

Եւ քաղարուս՝ շամա չի մնալ շատ ատեն. Ոչ շահը եւ ոչ ծիւղը կու տամ քեզ Որպաւտ. Անդ ամաւտի գայլիմ զըտմես գէշ պատուաստ, Զոր արտաքուտ երբեմն ազմիւ կը դատեն:

Այդ գաղտնիքն է Ոսխախմամ՝ մեծ արարչիմ. Եւ ստող անշուշտ՝ որ ամեն մարդ յիւր ամօն Մի կենդանւոյ բնոյթն կը առածիմ. Մարդն ու ամբան միշտ միմեանց հետ արտընչիմ:

Այդ կըտայն մէջ մարդն է իմքնիմ պարտակամ Զամբանն ընկնիլ՝ որ ի կորուստ զիմք քաղէ. Այդ պատեքաւմ թէ եւ ամբողջ կեանք մ'արթէ, Բայց հոգեպէս երշմանիլ է, յաղթական:

1891, 17 Յունիս.

Գ. Հ. Ա. Գ. Լ.